NOTES SOBRE L'ESPECIALITZACIÓ VITÍCOLA AL BAGES EN EL S. XIX (1)

Llorenç FERRER i ALÒS

Pedro J. Girona en un informe enviat a l'Instituto de Reformas Sociales l'any 1923 dividia les zones vitícoles de Catalunya en quatre grups (zones on la vinya era predominant, zones on era compartida la seva importància amb d'altres conreus, zones on no tenia gaire pes i zones on no existia). Entre les del primer grup hi incloïa els Partits Judicials d'Arenys de Mar, Sabadell, Terrassa, Vilafranca del Penedès, Valls, Vendrell i Falset (2). Al Bages, per tant, el conreu de la vinya era predominant. Vilà Valentí ens confirma també que, abans de la fil.loxera, la nostra comarca era la de major importància vitícola de Catalunya (3) perquè la vinya ocupava 27.800 Ha. el 21'5 % de l'extensió total.

Aquesta constatació es fa evident encara avui en el paisatge en incomptables mostres d'arquitectura rural (barraques de vinya, mallol bord en alguns camps, parets de pedra seca, feixes a les vessants de muntanyes i restes de tines, cellers, premses en qualsevol casa amb un mínim d'antiguitat). Els amirallaments d'alguns pobles ens confirmen també aquesta tendència. A Navarcles, el 1861 la vinya ocupava el 50'7 % de l'extensió total del terme, a Artés el 49'1 % a 1872 i a Manresa el 46'2 % a 1860 tenint present que el regadiu de la sèquia suposava el 19'2 %.

Tot confirma, doncs, una especialització vitícola molt important en el s. XIX els orígens de la qual caldria remuntar al XVIII i que el pas dels anys hauria intensificat.

L'EINA JURÍDICA DE L'EXPANSIÓ: LA RABASSA

El contracte de conreu més utilitzat al Bages -ja fos de paraula o passant pel notari- fou el de rabassa morta. I afectà, des d'un punt de vista de l'espai, sobretot a les heretats grans (amb casa de pagès o sense) que es dedicaren a establir boscos, ermots i sembrats als pagesos disposats a plantar-hi vinya. Algunes d'aquestes heretats arribaren a tenir la seva major part cedida a diversos rabassers.

Un vinater del segle XVII (de xilografies setcentistes, de la col.lecció Rubiralta).

La rabassa morta és una emfiteusi desfigurada. Per una banda hi ha cessió del domini útil al pagès que plantarà la vinya previ pagament d'una entrada però per l'altra, no es paga un cens fix -típic de l'establiment- sinó parts de fruits i la durada del contracte no és indefinida ja que les terres tornaran a l'establiment quan una quantitat de ceps -normalment les dues terceres parts- hagin deixat de donar fruit. Això seria l'estructura del contracte que originarà greus conflictes socials a finals del XIX i part del XX, qüestió que no tractarem aquí (4).

Ens fixarem només en algunes clàusules que ens concreten l'expansió. Al rabasser se li cedeix una peça de terra normalment boscosa o erma amb la finalitat de plantar-la de vinya en un temps determinat (normalment de quatre o vuit anys) i amb la condició que cada any pagarà una part de la collita (generalment el quart). Enmig de les vinyes, entre les valls, podia plantar-s'hi blat i altres grans d'espiga, que també pagaven parts, i llegums que n'eren exemptes. Algunes escriptures recullen la plantació d'arbres fruiters o tenir cura dels que ja hi ha, normalment oliveres.

Hi hauria dos tipus de rompuda que coincidiria amb les dues zones geogràfiques del Bages: a/ el d'una peça de terra que ha d'ésser plantada de vinya a la zona del Pla on la població viu en els pobles i b/ el d'una peça de terra que també ha d'ésser plantada de vinya en part, mentre que es deixarà un tros per a cereals, un altre per hort i es contemplarà la construcció d'una casa; seria el model de l'Alt Bages.

Molt sovint, es contemplarà la possibilitat de construir tines i quasi sempre l'amo de la terra es reserva la direcció de camins i rases i el dret de pasturar les herbes, havent de pagar el perjudici que pugui ocasionar el bestiar.

MOSSOS, MASOVERS I RABASSAIRES

Aquesta especialització vitícola ens dóna una estructura al camp determinada. L'esquema simplificat de la majoria de pobles del Pla de Bages seria: en primer lloc les cases de pagès (5) de les quals en pot ésser propietari un pagès o pot ésser-ne, -per un procés històric determinat- un home que viu a la Ciutat i que no viu del treball de la terra (notari, veler, comerciant, metge, eclesiàstic, etc.) i, per tant, perceptor de renda. Aquest darrer cas -cada cop més freqüent- ens crea la figura del masover i la seva família, que viuen al mas, conreuen la terra i que acostumen a anar a mitges amb l'amo tant en la partició dels fruits com en les despeses (6). Aquestes dues figures, el pagès propietari i el masover generen un inici de proletariat rural: els mossos que són jornalers que viuen al mas, on hi fan la vida i cobren un tant. La relació permanent amb la família amortigua el possible conflicte social. No molt nombrosos eren freqüents a les cases de pagès.

L'altre grup determinant són el munt de jornalers propietaris d'algun tros de terra. Són aquests els que es llençaran a rompre boscos i plantar vinyes a rabassa. L'esquema més normal seria la possessió d'una terra pròpia que, si no és molt gran, es dedicarà a cereal i d'algun tros d'hort al regadiu del poble corresponent. Després acostuma a posseir a rabassa una o diverses vinyes, a parts de fruits, dins de les terres de les cases de pagès abans esmentades. Però tot i així, les terres a les quals es té accés són insuficients per viure'n i s'ha de recórrer a un sobresou addicional venent la seva força de treball a d'altres pagesos, en els moments de més feina al camp (podar, eixarcolar, veremar, segar, batre etc.). Hi ha d'altres sortides; l'artesà que combina el seu ofici amb el conreu d'algunes terres o envia la dona i els fills petits a les fàbriques tèxtils. Ho analitzarem després.

Els jornalers sense terres són practicament inexistents a part dels mossos ja esmentats.

EL CONTROL DE LA RENDA

Aquesta majoria de rabassers, masovers, mossos i jornalers són expoliats de part del seu treball. El control de la terra es converteix en generador

de renda. Els contractes a parts de fruits ho posen en evidència. A més, però, al llarg del XIX es produeix un considerable enduriment de les condicions contractuals que podríem concretar de la següent manera:

a/ augment de les parts de fruits. El quart és la part més normal però en el XVIII és fàcil trobar el quint i a la segona meitat del XIX és fàcil trobar el terç i a Navarcles tenim documentat el mig (és a dir una part per a l'amo i l'altre per al pagès). A més els grans d'espiga (blat i d'altres cereals) pagaven la sisena part en el XVIII i es van igualar progressivament en el segle posterior a les parts de la vinya.

b/ Reducció del temps que es disposa per plantar la vinya, augment de l'entrada que s'ha de pagar quan es fa l'establiment (de primer es pagaven un parell de pollastres que es van convertir després en diners efectius) i fixació del temps de la durada del contracte (sempre de setanta anys en amunt)(7).

c/ Control en la partició dels fruits (es posarà un home de la confiança de l'amo per pesar la verema) i s'especifica l'obligació d'avisar abans de recollir els fruits. A més es concreten en quines situacions el pagès pot perdre els drets sobre la terra que conrea, la qual cosa no era fixada en el s. XVIII.

d/ La immensa majoria de contractes no passaven pel notari cosa que podia permetre a l'amo l'expulsió, en qualsevol moment, del rabasser.

En línies generals pot parlar-se d'enduriment del contracte de rabassa -l'eina d'especialització per excel.lència- i, per tant, d'un control més efectiu sobre la renda que l'explotació produeix.

Desconeixem si el contracte de masoveria sofreix un enduriment semblant, cal pensar que sí, però les dades que posseïm sobre el tema són molt escasses.

Suposem, però, que el control de l'excedent pagès no s'acaba aquí. L'especialització vitícola implica comercialització del vi. De vi sol no pot viure una família rabassaire. Necessita d'altres productes que haurà d'adquirir al mercat (blat, tèxtil, etc.), perquè ella no els produeix i només podrà comprar-los amb el producte de la venda del vi. Les preguntes que sorgeixen són moltes i les respostes, avui per avui, lluny encara de ser empíricament demostrades. Qui compra el vi a aquesta multitud de petits pagesos jornalers? Qui fixa el preu d'aquest vi que entra al mercat? Quina relació hi ha entre el preu que rep el pagès, el que rep aquest intermediari i els preus dels productes que ha de comprar al mercat?

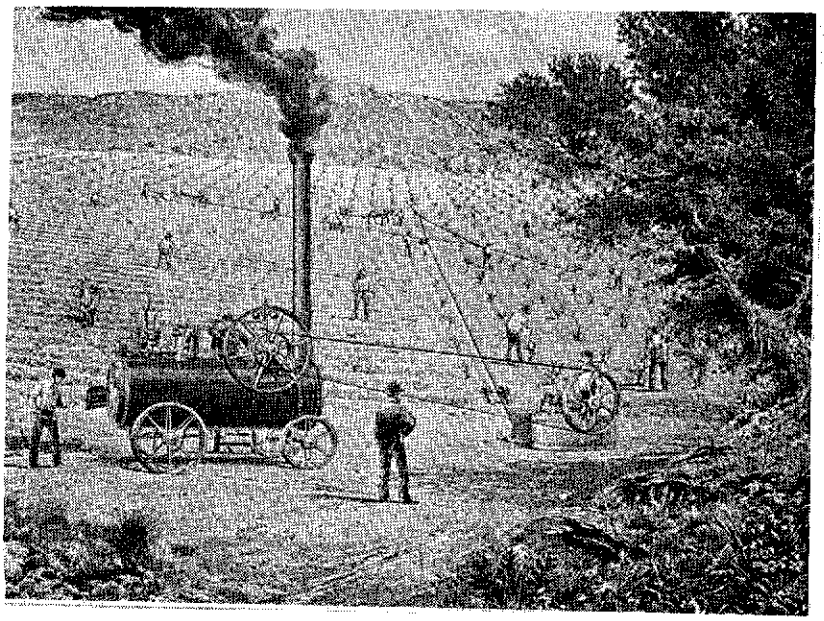
Perquè el cert és que tenim documentats velers que acaparen collites, comerciants que compren parts de fruits, pagesos que arrenden a negociants les seves collites a canvi de diners, blanquers que tenen oficines d'aiguardent etc. Es capta un interès per controlar el producte del camp, fins i tot per grups aparentment molt poc relacionats amb activitats i negocis agrícoles.

La nostra hipòtesi de treball, a nivell d'indicis encara, seria que mitjançant el control dels preus del mercat per grups no pagesos es produiria una segona extorsió de la renda de la terra.

Per aquest camí pot entendre's l'endeutament crònic que viu la pagesia de la nostra comarca en els s. XVIII i XIX. Els protocols notarials deixen entreveure com per motius ben diversos (per comprar blat per a la família, per pagar pensions de censals, per pagar el cadastre, per pagar dots etc.) s'endeuten. Normalment ho fan per dos camins: els censals -a la segona meitat del XVIII- i el crèdit normal,

pagant un interès fix a l'any i la venda a carta de gràcia mitjançant la qual, mentre no es pagui el deute, el creditor s'apodera d'una part o tota del patrimoni del deutor, la qual es converteix en interès del deute fins que no es torni (8). Les conseqüències d'aquest procés poden ésser la pèrdua de la propietat de la terra, la qual cosa, curiosament, no passa només als petits possessors de terra, sinó àdhuc a algunes cases de pagès, per exemple, el Mas Puigmartí de Viladecavalls fou absorbit, per deutes, pel Mas Angla del mateix lloc; el Mas Taradell de Monistrol de Rajadell ho fou pel mateix procés per en Simón Fàbregas, comerciant de Manresa, etc.

En definitiva, el procés d'endeutament és una altra forma d'extorsió d'excedent pagès, ja sigui en interessos pagats amb diners -censals i crèdits- o bé en espècie, com acostuma a passar amb la venda a carta de gràcia, ja sigui perdent la propietat de la terra. Cada cop més, grups no pagesos controlen més renda i contribueixen a engrandir el procés de diferenciació social.

Màquina de rompre en una antiga vinya, a finals del segle XIX

LA UNITAT FAMILIAR PAGESA I EL TÈXTIL

Complementari d'aquesta especialització vitícola -tant en el paisatge com en la vida econòmica- és la indústria tèxtil. I en el s. XIX la interrelació sembla constant. S'ha donat molta importància a l'aigua per explicarnos el desenvolupament del tèxtil o bé la tradició sedera del XVIII (9). Hem de reconèixer que la hipòtesi que anem a plantejar és la més arriscada perquè és la que menys documentada tenim. L'extorsió de l'excedent pagès mitjançant el pagament i control de la renda, la incapacitat per controlar els preus i l'endeutament abocaria a la unitat familiar pagesa a cercar una altra font d'ingressos que seria trobada en el treball de la dona a les fàbriques tèxtils.

La unitat familiar seria extorsionada aleshores, per dos llocs diferents: el pagès que podria ésser collat al màxim perque la subsistència ja venia complementada pels ingressos de la dona, permetria als controladors del mercat una acumulació més gran d'excedent i, l'esquema plantejat, donaria possibilitat al fabricant capitalista d'extraure més plusvàlua d'uns sous que no havien de reproduir una unitat familiar de manera complerta, car aquesta es produia, en part, pel treball pagès. Es produiria entre ambdues activitats una situació de complementarietat necessària.

Fins aquí una primera formulació de la base econòmica de la nostra comarca. Ens queden temes que la complementarien -quins són els grups no pagesos que controlen l'excedent, quin és el paper dels pagesos més benestants en la direcció d'aquell, les estratègies matrimonials com a tàctica d'acumulació etc. Aspectes que deixem per a una altra ocasió. Sols la recerca empírica ens ajudarà a confirmar-les o a desmentir-les.

■ ■ ■

NOTES

(1) Aquest breu treball sobre l'especialització vitícola al Bages vol ésser una primera formulació d'algunes de les hipòtesis que mouen l'actual investigació sobre l'estructura agrària de la nostra comarca en el segle passat, algunes de les quals tenim ja documentades empíricament mentre que d'altres es queden al camp dels indicis.

(2) Pedro J. GIRONA, José M. BOIX, Antonio JANSANA, **La Rabassa morta. Informe al Instituto de Reformas Sociales,** Barcelona, 1923.

(3) VILA VALENTI, Joan, **Bages** dins de la "Geografia de Catalunya", Ed. Aedos, Vol.III

(4) Sobre aquest tema pot veure's; GIRALT, Emili, **El conflicto "rabassaire" y la cuestión agraria en Catalunya hasta 1936,** Madrid, Imp. del B.O. del E., 1964 i BALCELLS, Albert, **El problema agrari a Catalunya (1890-1936). La qüestió rabassaire,** Ed. Nova Terra, Barcelona, 1968.

(5) Les heretats no tenen per què concretar-se a cases de pagès. Algunes d'elles, la casa pairal és dins d'un poble i les terres disseminades pel voltant encara que possiblement en els seus orígens fossin cases de pagès que s'han convertit en nucli rural. Això es detecta a Navarcles (Cal Generes, Ca l'Escaiola, Ca l'Aguilar, etc.).

(6) Possiblement la masoveria no sigui l'única manera d'explotar els masos pels propietaris no pagesos. En tenim documentats alguns que són arrendats per una quantitat fixa de diners i per un període curt de temps.

(7) Sobre la polèmica sobre la duració del contracte vegeu GIRALT, cit.

(8) Sobre l'endeutament pagès per vendes a carta de gràcia pot veure's: FERRER, Llorenç, **Conreus, accés a la terra i proletarització a Manresa en el s. XVIII,** Premi Oms i de Prat 1980, Manresa o bé **Endeutament pagès al Bages en el s. XVIII,** Regió-7, nº 9 febrer 1979.

(9) Vegeu VILA VALENTI, **Bages,** cit. p. 477 i Josep OLIVERAS I SAMITIER, **La transformació urbana de Manresa en el s. XIX,** Societat Catalana de Geografia, curs 1973-1974.